

A föld és a völgy labializációs változásai az ómagyar korban

1. Nyelvtörténeti kutatásaim témája a korai ómagyar korszak bizonyos típusú hangtörténeti változásainak vizsgálata, amelyek a mai magyar fonéma-rendszer kialakulása, létrejötte szempontjából meghatározó fontosságúak lehetnek, s amelyek időbeli lefolyásának és irányának pontosabb feltérképezésére mindeddig nem volt lehetőség nagy számú, a korai ómagyar korból származó szórvány-anyagon. GYÖRFFY GYÖRGY utóbbi évtizedekben végzett munkája, s ennek eredménye, „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című műve (a továbbiakban: Gy.) azonban lehetővé tette az egyes ómagyar kori vármegyék teljes, az oklevelekben szórványként előforduló helynévanyagához való hozzáférést. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén folyó számítógépes helynévkutatási program ezt a nyelvtörténeti forrásanyagot elektronikus formátumban dolgozza fel. Én magam erre támaszkodva alakítottam ki helynévi adatbázisomat, amelynek részei mind a településnevek, mind a nem településnévi helynevek.

Eddigi vizsgálataimba a GYÖRFFY-féle történeti földrajz első két kötetének valamennyi idevágó adatát bevontam. Az adatbázis huszonkét, a történelmi Magyarországon fekvő vármegye adatállományát tartalmazza, illetve ide soroltam néhány Komárom vármegyébe lokalizálható helynevet is, amelyek hovatarozása a korszak folyamán változott. A vármegyék (betűrendben Abaújtól Győr vármegyéig) egymástól meglehetősen távol esnek, s bár nyilvánvalóan nem fedik le az egész akkori magyar nyelvterületet, adatállományuk s ezek nyelvtörténeti vizsgálomása mégis a kutatások alapjául szolgálhat, hiszen a nyelvterület bő harmadáról valamennyi fellelhető adatot tartalmaznak. Az adatállomány a további kötetekben szereplő adatok nyelvtörténeti szempontú feldolgozásával folyamatosan növekszik, ezért nem tekinthető zárt korpusznak, hanem folyamatosan bővülő és bővítendő állománynak. Figyelembe kellett vennem azt is, hogy GYÖRFFY említett munkája történeti földrajz, így a benne szereplő helynévi adatok rendszerezése nem a nyelvészet, hanem a történettudomány, azon belül is elsősorban a településtörténet szempontjait követi (vö. Gy. 1: 5). Bármely nyelvtörténeti-nyelvjárás-történeti szempontú elemzés egyik kiindulópontja helynevek esetén a lokalizálás, hiszen a névadatok sokszor különböző alakúak és korúak, s ezek egy

helyre vonatkoztatása teremthet alapot a lehetséges változási sorok, irányok, a relatív kronológia felvázolásához. Nagy segítségemre volt a munkában, az adatok értékelésében a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” (HA.) eddig megjelent első és második kötete, amely a mikrotoponimákra vonatkozóan szolgált hasznos adalékokkal.

A helynévi adatok elemzése azért kecsegtethet reménnyel, mert az írásbeli rögzítés konkrét időpontja (amely legtöbb esetben az adott vagy — a helyesírás konzervatív volta miatt — valamivel korábbi nyelvállapot rögzítése), illetve az adatok nagy mennyisége és a többségében pontos lokalizáció nagyban megkönnyíti a nyelvtörténeti vizsgálatokat, s pontosabb, helytállóbb következtetések levonását teszi lehetővé. A helynevek lejegyzett formái a legtöbb esetben — már csak jogi okokból is — közel állhatnak a korabeli beszélt nyelvhez, s így az adott terület nyelvi-nyelvjárási viszonyait tükrözik. Az ómagyar kori helynévi szórványok közül néha két, három vagy több, kronológiailag egymást követő adat vonatkozik ugyanarra a helyre; ennek segítségével szintén megfigyelhető a hangtörténeti változások iránya.

2. A korai ómagyar korban lezajlott számos hangtörténeti változás közül vizsgálataimat a labializációs hangváltozásokra, ezek közül is elsősorban a középső nyelvállású palatális magánhangzók labializációs tendenciáinak, az $\ddot{e} > \ddot{o}$ változásnak a vizsgálatára szűkítettem. A választást az indokolhatja, hogy ezt a hangváltozási tendenciát összességében viszonylag nagy számú nyelvtörténeti adat jelzi a felhasznált korpuszban, illetőleg hogy a labializációs változások idővel csaknem az egész magyar nyelvterületre kiterjedtek. A vizsgálat egyik nehézségét általában az jelentheti, hogy mivel az $\ddot{e} > \ddot{o}$ változás legtöbbször az $i > \ddot{u}$ labializáció nyíltabbá válással folytatódó esete (vö. BÁRCZI 1958: 58), csak a megfelelő lexémák etimológiája lehet segítségünkre abban, hogy többé-kevésbé bizonyosak lehessünk: milyen típusú illabiális magánhangzót érint az adott labializációs változás.

Jelen dolgozat témája két, a vizsgált korpusz névállományában, a nevek részeként viszonylag gyakran előforduló földrajzi közszó, a *fēld(e) ~ föld(e)*, illetve a *vēlgy(e) ~ völgy(e)* labializációs változásainak vizsgálata. Mindez előrevetíti azt a vizsgálati módszert is, hogy az egyes helyneveket nyelvtörténeti adatokként vizsgálva a kiválasztott névrészeket tisztán nyelvi felépítésük alapján, s nem helynévi funkciójukhoz kapcsolódva elemzem. A fenti közsavak esetén sem vizsgálom a teljes helynevet, amelynek részei, hanem csak a megfelelő földrajzi közszót. Azért esett a választásom épp a fenti szavakra, mert etimológiájukat tekintve többé-kevésbé biztosan középső nyelvállású palatális illabiális magánhangzók labializációját jelzik az írásban ránk maradt adatok, s a korai ómagyar korból adatolható szórványemlékekben sem találkozunk soha olyan adatokkal, amelyek más típusú labializációra engednének következtetni. Az is érdekes lehet e közsavakkal kapcsolatban, hogy míg bizonyos szavak esetén a labializáció

máig élő gyakori alakváltozatokat hozott létre mind a köznyelvben, mind a nyelvjárásokban, addig a *föld(e)*, illetőleg a *völgy(e)* közszó illabiális alakjai csak igen szórványosan mutathatók ki egyes nyelvjárásokból (vö. ÚMTsz. *föld*).

Mivel a nyelvtörténeti elemzés egyik alapja az etimológia, mindenképpen hasznos lehet röviden áttekinteni a két szó etimológiai problémáit. A *föld* szó bizonytalan eredetű, talán származékszó: a *föl* ~ *fel* 'valaminek felső része, teteje' főnévből keletkezett *-d* névszóképzővel. E képzőnek kicsinyítő, becéző tartalmából igen korán kifejlődött személy- és helynévképző, valamint nagyító funkciója. A *föld*-ben a képzőnek nagyító, esetleg valamivel való ellátottságot kifejező jelentése lehet. A magyarázat fő jelentéstani nehézsége az, hogy a *föld* szó a tudatban nem annyira a 'felső rész' jelentéshez, mint inkább az 'alj, alapzat, ami alul van' jelentéshez kapcsolódik (TESz., EWUng.). MELICH mind hangtani (vö. 1895: 209), mind jelentéstani (vö. 1935: 285) akadályokat említ a *föld* szó német származtatásával kapcsolatban, finnugor, illetve óind (vö. ERDŐDI 1935) eredetetései még kevésbé meggyőzőek.

A *völgy* közszó esetében némileg biztosabb etimológiára támaszkodhatunk. A szó ősi örökség az uráli korból, az uráli alapalak **βadkz*, eredeti jelentése 'folyószakasz' lehetett. A feltehető uráli szóbelseji *ǫ* hatására az eredeti veláris szóbelseji magánhangzó a magyarban palatalizálódott. Hasonló jelenség történt pl. a *hölgy*, *tölgy* szavakban is. Az uráli **ǫk* magyar fejleménye, az *l*'további *gy* > *lgy* hangváltozáson ment keresztül. A magyar szó eredeti jelentése 'folyó-völgy' lehetett, ebből fejlődhetett a korai adatokban már mutatkozó 'hegyek, magaslatok közötti völgy' jelentés (TESz., EWUng., vö. még MSzFgrE. III, 699; UEW. I, 550–51). Az etimológia alapján a szóban eredeti veláris magánhangzóból fejlődött zárt *ë*-t tesznek fel.

A két szó tüzetes hangtörténeti vizsgálatát az is indokolja, hogy olyan típusú *ë* > *ö* labializációs változást mutatnak, amely a szakirodalom szerint (vö. BÁRCZI 1958: 58) régebből adatható, s így minden bizonnyal korábbi keletkezésű. Az *ë* > *ö* változás ezen típusa hangkörnyezeti okokra vezethető vissza. A típus régibb voltára KNIEZSA is utal helyesírás-történeti monográfiájában: a rövid *ö* jeleinek (amelyek már bizonyosan középső nyelvállású magánhangzót jelölnek) első előfordulási ideje a XIII. század második fele. Kezdetben főleg *l* előtt szerepel, ami arra vall, hogy az *ë* először az *l* előtt labializálódott (KNIEZSA 1952: 52).

A *föld(e)* és a *völgy(e)* alakok hangtani felépítése és változása tehát a labializáció ugyanazon típusára szolgáltat példát, arra a tisztán fonetikai, hangkörnyezeti okokra visszavezethető labializációs változásra, amikor a palatális illabiális magánhangzó *l* + dentális vagy palatális zárhang vagy affrikáta előtt labializálódik (vö. pl. BÁRCZI 1958: 59, BENKŐ 1980: 115, FARKAS 1982: 57, az *l* labializáló hatására vö. még DEME 1956: 90). Ezért az összehasonlító vizsgálatba mindkét szó bevonható. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az adatok érté-

kelésekor — hiába a többé-kevésbé biztos etimológia és olvasat — az egy megyében előforduló adatok kis száma miatt a következtetések levonása során kellő óvatossággal kell eljárni.

3. Mint említettem, huszonnégy Árpád-kori vármegye helynévi adataival dolgoztam. Természetesen nem minden vármegyéből számíthattam ugyanolyan mennyiségű és ugyanolyan eredményesen felhasználható adatra. Különösen gazdagnak bizonyult ebből a szempontból Abaúj, Baranya és Gömör vármegyék helynévanyaga, amelyek sűrű településhálózatú megyék voltak, és mikrotoponimáik is kellő számban maradtak fenn. Egyetlen adatot sem találtam viszont Árva, Békés, Beszterce, Csanád, Csongrád vármegyékből és a Fogarásföldről. Ez minden bizonnyal az eltérő földrajzi és településviszonyokkal magyarázható, hiszen sík területen hiába is keresnénk *völgy(e)* közszóval szereplő adatokat. Ugyanakkor névföldrajzi szempontból érdekes lehet a *föld(e)* alakok hiánya az említett megyékben. A további tizenhat megyéből összesen 197 névadat állt rendelkezésemre.

A vizsgált szavak időbeli és térbeli vonatkozásainak együttes elemzése során legelőször az adatok körében előforduló labiális és illabiális formák területi megoszlását vizsgáltam meg, s ezzel párhuzamosan a labiális alakok első előfordulását is szemügyre vettem.

3.1. Előbb a *föld(e)* ~ *föld(e)* alakok területi megoszlásával foglalkozom.

Abaúj vármegyében a *föld(e)* közszót tartalmazó alakok — összesen tizennégy adat — csaknem valamennyien illabiálisak: 1270: *Raasfelde* (Gy. 1: 134), 1270/272: *Kanasfeldy* (Gy. 1: 101), 1294: *Gothafelde* (Gy. 1: 85, 109), [1307]: *Demefelde* (Gy. 1: 136), 1307/315/327: *Mochfelde* (Gy. 1: 120) ~ *Geruasfelde*, 1327: *Gyarwasfelde* (Gy. 1: 90), 1327/370: *Bodoufelde* (Gy. 1: 69), 1329/330/407: *Padarfelde* (Gy. 1: 127), 1329/416: *Pozpehfelde* (Gy. 1: 133); a négy labiális forma közül három adat ugyanabból az oklevélből származik: *Apatifeulde* (Gy. 1: 127, 158) ~ 1329/330/407: *Padarfeulde* ~ *Padarfeulde* (Gy. 1: 127), ez utóbbiak mellett az oklevélben feltűnik a fent már említett illabiális alak is (*Padarfelde*); a negyedik adat ugyanerre a helyre vonatkozik: 1330/407: *Padarfeulde* (Gy. 1: 127). Az illabiális formák az egész vizsgált korszakban uralkodnak, a labiális formák csak a vizsgált korszak legvégén jelennek meg: az oklevél, amelyben szerepelnek, ráadásul XV. századi másolat.

Borsodból hét adatom van: 1280>413: *Boskfelde* (Gy. 1: 763), 1323/470: *Symokfelde* (Gy. 1: 803), 1329/406: *Leurenthfelde* (Gy. 1: 752), 1334: *Feldwar* (Gy. 1: 763), illetőleg 1299: *Buskfeulde* (Gy. 1: 763), 1332: *Bedesfelde* ~ *Bedesfeulde* (Gy. 1: 755). Közülük három labiális forma, az utóbbi két adat azonban ugyanarra a helyre vonatkozik, s azonos oklevélben fordul elő. A labiális alak első jelentkezése a XIII. század végéről való. A kétféle változatban szereplő 1280>413: *Boskfelde* és 1299: *Buskfeulde* a labiális tendencia érvényesülését jelezheti.

Gömör vármegyéből több adat maradt ránk: a tizenötből azonban mindössze öt labiális. Kettő közülük ugyanazon oklevélben található, az egyik pedig illabiális változatával együtt fordul elő: 1286: *Andreasfelde* (Gy. 2: 546), 1286, 1292>358: *Saulfelde* Gy. 2: 546), 1295: *Bodolowfelde* (Gy. 2: 489) ~ *Mykowfelde* (Gy. 2: 526), 1297: *Prepostfelde* (Gy. 2: 546), 1325: *Markfelde* (Gy. 2: 525), 1332: *Myhalfelde* (Gy. 2: 526), 1338: *Dezmasfelde* (Gy. 2: 494), 1341>358: *Saul et Endrefelde* (Gy. 2: 546), illetőleg 1331>347, 1347: *Warfeulde* (Gy. 2: 518), 1332: *Myhalyfeulde* (Gy. 2: 526), 1341: *Chamafeulde* (Gy. 2: 492) ~ *Corradfeulde* (Gy. 2: 517). A labiális forma első jelentkezése 1331>347-ből való, az illabiális alakok az egész korszak folyamán többségben maradnak.

Bereg vármegye hét adata ugyanarra a helyre vonatkozik, megoszlásuk 4:3 az illabiális alakok javára: +?1248>393, +?1248>394, 1282/379, 1319: *Chepanfelde*, illetőleg +?1248>402: *Chepanfulde*, 1319: *Cheparfeude*, 1321>402: *Chepanfuld* (Gy. 1: 537). A labiális és illabiális formák első megjelenése azonos évből való, bár mindkettő csak kései tartalmi átírásban maradt fenn. A három labiális alak közül kettő ugyanabban a kései átíratú, 1402-ből származó oklevélben szerepel, míg a harmadik illabiális változatával együtt fordul elő. Az alakváltozatok minden bizonnyal párhuzamosan élhettek egymás mellett a nyelvhasználatban.

A nyelvterület ÉNy-i részén található Bars vármegyéből mindössze két labiális forma maradt fenn: 1330: *Huzyufeuld* (Gy. 1: 428), 1331: *Bathafeulde* (Gy. 1: 435), ám ezek is csak a korai ómagyar korszak vége felé jelentkeznek.

Győr vármegyében a labiális alakok vannak többségben, arányuk 4:3. 1264/278: *Feuldhyg* (Gy. 2: 640), 1324/392: *Farkasfewld* (Gy. 2: 620), 1324>361: *Farkasfeulde* (Gy. 2: 620), 1325: *Folufeuldey* (Gy. 2: 586), illetőleg 1270: *Feldhyd* (Gy. 2: 640), 1324/392: *Farkasfeld* (Gy. 2: 620), 1346: *Irenfelde* (Gy. 2: 603). Figyelemre méltó a labiális forma viszonylag korai előfordulása, de az ugyanerre a helyre vonatkozó illabiális adat vele közel egykorú. A következő illabiális adat pedig egy oklevélben szerepel az ugyanarra a helyre vonatkozó labiális formával.

Komárom megye hat településnévi adata 4:2 megoszlást mutat a labiális formák javára, s ez beleillik a melléte fekvő két vármegye többségben lévő labiális alakjainak sorába: 1325: *Chubfeulde* (Gy. 3: 412), 1326: *Weynfeulde* (Gy. 3: 463), 1332, 1335: *Baranchfeulde* (Gy. 3: 407), illetőleg 1332: *Baranchfeldy* (Gy. 3: 407), [1332 k.]>412: *Arpadfelde* (Gy. 3: 404). Az egyik illabiális adat egy oklevélben szerepel labiális változatával. Az adatok közel egykorúak, a labiális formák itt is a kor vége felé, 1325-től kezdődően tűnnek fel.

A szomszédos Esztergom és az ország közepén elhelyezkedő Fejér megyékben viszont az illabiális formák fordulnak elő gyakrabban. Esztergomban az arány 3:1, míg Fejérben 8:6 az illabiális alakok javára; ez utóbbi esetben azonban a labiális formák közül három ugyanannak a településnek egy oklevélből származó adatait jelöli, ily módon az illabiális formákat tekinthetjük többségben

lívőknek. Esztergom megye: 1262: *Zamardfelde* (Gy. 2: 275), 1326: *Agarfelde* (Gy. 2: 223), 1326: *Cheuzagarfelde* (Gy. 2: 223), illetőleg 1303: *Chetreyfelde* (Gy. 2: 230). Fejér megye: 1193: *Feldesuer* (Gy. 2: 351), 1276: *Duleufeld* (Gy. 2: 339 [itt 1278-as évszámmal], 362), 1291: *Peturkefelde* (Gy. 2: 356), 1322>418: *Feldwar* (Gy. 2: 425), 1319: *Inakfiapeturfelde* (Gy. 2: 435), 1321: *Budymatheusfelde* (Gy. 2: 436), 1324>409: *Lowazfelde* (Gy. 2: 440), 1326/327>383: *Semyenfelde* (Gy. 2: 417), illetőleg 1277: *Mykofeulde* (Gy. 2: 395), 1305/368, 1310>368: *Feulduar* (Gy. 2: 425), 1320: *Butpeturfewlde* ~ *Budpeturfewlde* ~ *Botpeturfewlde* (Gy. 2: 435). Esztergom megyében a labiális forma először 1303-ból, míg Fejérben már 1277-ből adatolható. Az ugyanazon helyre (*Földvár*) vonatkozó alakok közül a labiális forma korábbi, ami az alakváltozatok párhuzamos egymás mellett élését feltételezi, s talán jelezheti a labiális tendencia érvényre jutásának nehézségeit is egy kevésbé labializáló nyelvjárásban.

A déli vármegyék, Baranya és Bács adatai hasonló megoszlást mutatnak. Baranya vármegyéből nagyobb mennyiségű adat áll rendelkezésre. Közülük három értékelésénél a szokásosnál is óvatosabban kellett eljárni, hiszen azok a XIV. századi pápai tizedösszeírásból származnak, amelynek alakjai többségükben romlott formában maradtak ránk. Az illabiális és labiális alakok aránya 12:16, azaz több labiális alakot találunk: 1281: *Feldwar* [2a] (Gy. 1: 302), 1296/346/408: *Franchiseusfeldy* (Gy. 1: 303), 1298: *Saulfelde* (Gy. 1: 374), 1317>413: *Felduar*, 1324 [2a], 1327 [2a], 1330: *Feldwar*, 1332–5/Pp.Reg: *Feldymar* (Gy. 1: 302), [1342 e.]>412: *Philipfelde* (Gy. 1: 303), illetőleg 1298: *Saulfolde* (Gy. 1: 374), 1313: *Gyubarthfewldy* (Gy. 1: 309), 1323: *Bokoufoldu* (Gy. 1: 276), 1326: *Romanfolde* ~ *Rumanfeuldy*, 1331: *Romanfeulde* (ez utóbbi három adat ugyanarra a helyre vonatkozik; Gy. 1: 373), 1328: *Feudvar* ~ *Feulduar* [2a] ~ *Feulduaar*, 1331: *Folduar*, 1332–5/Pp.Reg: *Fewluar* ~ *Foldowar*, 1338: *Feulduar* [2a] (Gy. 1: 302–3), 1330: *Gachmihalfelde* (Gy. 1: 304). A labiális forma első előfordulása egy ugyanazt a helyet jelölő, azonos oklevélből való illabiális formával együtt 1298-ból adatolható. Emellett további tizenhat adat jelöli ugyanazt a települést (*Földvár*-t), köztük a pápai tizedösszeírás három romlott formája is. A labiális és illabiális alakok párhuzamosan adatolhatók, s a labiálisok csekély többségbe kerülnek. Mindez a labializáció fokozatos hatóerejét igazolhatja. Már csak azért sem mondhatjuk, hogy a labiális alakok teljesen kiszorítanák az illabiálisokat a nyelvhasználatból, mert a korból származó legkésőbbi, Baranyából adatolható névalakban illabiális magánhangzót találunk.

Bács vármegyében közel azonos a fennmaradt illabiális és labiális alakok aránya (4:5), de meg kell jegyezni, hogy az öt labiális adat közül négy ugyanarra a helyre vonatkozik. Ez utóbbi név nem is adatolható illabiális formában. Az adatok: 1279: *Diuēs Andreas feldy* (Gy. 1: 221), 1308: *Feldwar* (Gy. 1: 219), 1316/418: *Baladfeldew* (Gy. 1: 213), 1316>418: *Ffeldwar* (Gy. 1: 219), illetőleg 1320/322: *Zeulos Jacabfolde*, 1320/354: *Zeuleus Jacabfeulde*, 1322: *Zeules*

Jacabfolde, 1322/354: *Zewlews et Jacabfewlde* (Gy. 1: 239), 1330: *Feulduar* (Gy. 1: 219). A labiális formák első megjelenése 1320/322-ből való.

A nyelvterület DK-i részén fekvő Erdélyi Fehér vármegyéből mindössze négy adatunk van, ezek egy oklevélből származnak, és ugyanarra a helyre vonatkoznak: 1300: *Damasafeldu ~ Damasafeldy ~ Damasfeldu ~ Damasfeldy* (Gy. 2: 139). Valamennyi adat illabiális formát tükröz, s a közeli Arad megyéből származó késői adat szintén illabiális: 1343: *Feldwar* (Gy. 1: 176).

3.2. Mít mutat a *vëlgy(e) ~ vølgy(e)* területi megoszlása? Ezek a névrészek jóval ritkábban fordulnak elő, összesen 81 adatot találunk rájuk.

Abaúj vármegyében az illabiális formák 7:4 arányú többsége tapasztalható: +1264/324: *Sethetwelg* (Gy. 1: 71), 1318: *Ozyuuelgy*, 1319: *Ozyvvelg* (Gy. 1: 139), 1326/335: *Rasonwelge* (Gy. 1: 68, 102, 134), +1326/400 k.: *Nogh Gyuruelde* (Gy. 1: 142), 1329/406, 1329/406/489: *Wyzwelg* (Gy. 1: 155), illetőleg 1319: *Ozyweulg* (Gy. 1: 139), 1326/375: *Ozwueulg* [3a] (Gy. 1: 150). A négy labiális alak közül három azonos hely említése egy oklevélben, a negyedik pedig az illabiális változatával együtt fordul elő ugyanabban az oklevélben. Az adatok között találunk három olyan alakot, amelyeknek írásképeiből, úgy tűnik, hiányzik a magánhangzó: +1263/+264: *Zarazwlg* (Gy. 1: 118) ~ *Zekereswlg* (Gy. 1: 118, 146), 1331: *Zekereswlgfeu* (Gy. 1: 100). A jelölés sajátos rövidítési eljárás lehetett a korban (vö. TÓTH V. 2001: 135, *Száraz-völgy* címszó alatt), azaz egy labiális magánhangzó jelölését is feltételezhetjük: két *w* helyett csupán egyet írtak, a *w* jelölés mögött két hang is (*v* vagy *β* + labiális magánhangzó) rejtőzhet (vö. SZABÓ T. 1972: 224, illetőleg BÍRÓ 2000: 127). Két alak ugyanazon oklevélben szerepel, s jelöltjeik egymáshoz közel helyezkedtek el, a jóval későbbi pedig ugyanerre a területre lokalizálható, és a névszerkezetből adódóan minden bizonnyal a *Szekeres-völgy* alakkal párhuzamos használatú lehetett (vö. TÓTH V., i. m. 137, *Szekeresvölgye-fő* címszó alatt). Ha ezek labiális alakokra utalnak, akkor ez a labializáció igen korai jelentkezését mutatja, hiszen az első két adat a *vølgy(e)* legkorábbi előfordulása Abaúj megyében. Az első, kétségtelenül labiális magánhangzót tartalmazó alak csak 1319-ben jelentkezik, s a korban végig az illabiális formák maradnak uralkodók.

Borsod megye hét adatából három labiális, kettő közülük azonos oklevélben fordul elő; ezek egyúttal a labiális formák első előfordulását is jelzik: 1299: *Korythweulgh ~ Twysesweulg* (Gy. 1: 794), 1325/347: *Meluewlg* (Gy. 1: 789), illetőleg 1248/326: *Balauelge* (Gy. 1: 754, 767), 1283/464: *Diznopaztorwelge ~ Dyznopaztorwelge* (Gy. 1: 788), 1332/414: *Wstarazwelgh* (Gy. 1: 759).

Gömör vármegyében egyértelmű az illabiális alakok fölénye: 1254/364/399: *Nauoyuelge* (Gy. 2: 528), 1255/358: *Zarrazuelgh* (Gy. 2: 525), 1295/315: *Dubuchwelge ~ Nyreswelg* (Gy. 2: 530), 1326: *Elduelgy*, 1327: *Eldvelge* (Gy. 2: 496), 1333/334: *Ereusvelg* (Gy. 2: 461, 512), 1334: *Bozogwelge* (Gy. 2: 538), 1334: *Monuroswelgh* (Gy. 2: 517), 1344: *Sumuswelge* (Gy. 2: 512). A tizenhá-

rom adatból mindössze három labiális, közülük kettő azonos helyre vonatkozik, s ugyanabban az oklevélben fordul elő: 1327: *Hanguuulge* (Gy. 2: 496, 504), 1338: *Dezmasweulgzada ~ Weulgzad* (Gy. 2: 494). Ebben a megyében tehát csak nagyon későn, 1327-ben jelenik meg az első labiális forma, s illabiális a korszak végéről is adatolható.

Némileg más képet mutat az ország ÉNy-i részén fekvő Bars vármegye. Bár csak hét adatunk van, egy kivételével valamennyi labiális magánhangzót tartalmaz, s az egyetlen illabiális adat is két másik labiális alakkal együtt fordul elő egyazon oklevélben. 1274: *Gokyvlg* (Gy. 1: 488), 1286/XVI.: *Bayka wewlghy* (Gy. 1: 426, 447) ~ *Zeky wewlghy* (Gy. 1: 447, 475), 1327/519: *Fiuzeguolg* (Gy. 1: 450), 1330: *Huzuweulg ~ Narrasweulg* (Gy. 1: 413, 428), illetőleg 1286/XVI.: *Horou welghy* (Gy. 1: 447). A labiális alakok jelentkezése viszonylag korai, az első 1274-ből származik.

Komáromból és Esztergomból egy-egy, Győr vármegyéből három adatunk van, mindegyik illabiális, s ez kissé árnyalja a Bars megyében tapasztalt eltérést a labiális formák javára. Az adatok kora sem igazolja a labiális tendenciát, három is a korszak végéről adatolható. Komárom vármegye: 1328: *Kyurthvelge* (Gy. 3: 435); Esztergom vármegye: 1247: *Homorouvelg* (Gy. 2: 207, 308); Győr vármegye: 1251/263/398: *Velgesthou* (Gy. 2: 563, 604), 1323: *Inauelge* (Gy. 2: 586), 1338: *Welde welge* (Gy. 2: 580). Ismét csak névföldrajzi szempontból lehet érdekes, hogy az egyébként nagy kiterjedésű és viszonylag sűrűn lakott, ráadásul tagolt felszínű Fejér megyéből egyetlen *völg* közszót tartalmazó helynév sem adatolható.

A nyelvterület déli részén fekvő megyék közül egyedül Baranya szolgált elegendő adatot a vizsgálódásra. Itt a fennmaradt huszonkét adat közül mindössze három labiális, s közülük kettő ugyanarra a helyre vonatkozik egyazon oklevélben. +1015/+158//403: *Welg* (Gy. 1: 344), [+1235]/350/404: *Apatjwelgh ~ Varfewelge ~ Zarazwelgh* (Gy. 1: 285), [+1235]/350/404: *Chazarwelge* (Gy. 1: 350), 1252>360: *Apauelgye* (Gy. 1: 295), 1287: *Touthwelgh*, 1289/291: *Touthwelg*, [1290–1]: *Tuthuelg*, [1290 u.]: *Totwelg*, [1291 k.] *Thouthwelgh ~ Thouthwelg*, 1299: *Tothwelg ~ Totwelgew* (Gy. 1: 396), 1329/XIV.: *[Ho]szewvelgh* (Gy. 1: 327), 1332: *Kewresvelge ~ Kewresuelgy* (Gy. 1: 275), 1341: *Reketyesuelgh* [2a] (Gy. 1: 317), illetőleg 1319: *Nogweulg* (Gy. 1: 345), 1335: *Thothvolgh ~ Thot volgh* (Gy. 1: 396). A labiális változatok itt is meglehetősen későn, egy 1319-ből való oklevélben jelentkeznek első ízben. Az ugyanarra a helyre vonatkozó adatok száma meglehetősen magas: a tízből azonban csupán kettő labiális. A település adatai közül az illabiális formák korábbiak, 1287-től adatolhatók, míg a labiális alak csak jóval később, 1335-ben jelentkezik. Mindez igazolhatja a labiális tendencia fokozatos hatóerejét.

Bács vármegyéből mindössze két adat van, az egyik labiális, 1317/323: *Almasweugh* (Gy. 1: 201 [itt *-weug* alakban], 223), a másik az 1338–40/Pp.Reg.

pápai tizedösszeírásból származik, s romlott alak, olvasata bizonytalan: *Nogee* (Gy. 1: 227). Bodroiban két illabiális adatot találtam: 1211: *Furizuelgi* (Gy. 1: 706), 1335/355: *Woszawwelgh* (Gy. 1: 696 [itt *Voszawwelgh* alakban], 705), amely az illabiális formák tendenciájába illeszkedik.

Az ország keleti része sokkal kevésbé fogható vallatóra. Biharból mindössze egyetlen, XVI. századi másolatban fennmaradt labiális adat származik: 1256/284//572: *Sasweolgy* (Gy. 1: 675). Doboka és Erdélyi Fehér vármegyékből ellenben kizárólag illabiális formák, az előbbiből kettő, utóbbiból négy előfordulás adathozható. Doboka vármegye: 1318: *Zykywelg* (Gy. 2: 61, 87), 1334: *Gekeuelge* (Gy. 2: 70). Erdélyi Fehér vármegye: 1299/338: *Monoroswelg* (Gy. 2: 136, 175 [itt *Monorosuelg* alakban]), 1299/365: *Monundorph vellge* (Gy. 2: 136, 175), 1307: *Reketyasuelge* (Gy. 2: 202), 1308: *Chybywelge* (Gy. 2: 137, 175).

3.3. A labiális és illabiális névadatokról összegezve elmondhatjuk, hogy a magyar nyelvterület itt feltérképezett részein az általam vizsgált két szóban nagy számú adat igazolja az *l* + dentális vagy palatális zárhang (affrikáta) előtt bekövetkezett, fonetikai okokra visszavezethető labializáció hatóerejét. A területi megoszlás tekintetében is kirajzolódik bizonyos kép. Az É–ÉK-i nyelvjáróterület enyhe illabiális fölényt mutat. A nyelvterület ÉNy-i része a labiális formák többségét jelzi, Esztergom és Fejér megyében azonban már az illabiális változatok vannak többségben. A nyelvterület déli részén, Baranya, Bács és Bodrog vármegyében is (részben) az illabiális alakok kerekednek felül, s ugyanez igaz az ország K-i részén fekvő megyék adataira is, ahonnan — Bihar kései adatát kivéve, amely írásmódját tekintve sem illeszkedik a korai ómagyar kor helyesírási hagyományaihoz — egyetlen labiális névrész sem adathozható. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy míg a *föld(e)* közszót tartalmazó alakok esetében az adathozható illabiális és labiális alakok aránya több megyében is (Baranya, Győr) enyhe labiális fölényt mutat, addig a *völgy(e)* közszót tartalmazó alakok közt ugyan ezen megyékben egyértelműen az illabiális formák vannak többségben. A jelenség valószínű magyarázata az lehet, hogy ez utóbbi alakok labializációja valamivel később indulhatott meg, bizonyára az eltérő fonetikai környezet miatt. Ennek igazolására a két lexéma magánhangzójának változását vetem össze az alábbiakban.

Általános tapasztalatként megfogalmazható, hogy az illabiális formák minden esetben, területi elhelyezkedésüktől függetlenül régebbiek, s így nyilvánvalóan elsődlegesebbek. A megfelelő illabiális változatok a XI. század elejétől folyamatosan — előbb ritkábban, majd egyre gyakoribb előfordulással — adathozhatóak. A labiális alakok első megjelenése a XIII. század közepére, második felére tehető, vagyis az eredmény megerősíti a korábbi nézeteket (vö. BÁRCZI 1958: 60). A *föld(e)* esetében az első labiális alak a XIII. század közepén jelentkezik, amely azonban kései átírásban maradt ránk. A *völgy(e)* esetén a legkorábbi labiális adat egy XVI. századi, többszörösen átmásolt oklevélből származik, s noha annak

eredeti keltezése 1256, a másolások miatt az adat csak megfelelő óvatossággal használható. Az első biztosan labiális *völgy(e)* adat így csak 1274-ből való, azaz nagyjából ugyanabból az időszakból, mint a *föld(e)* esetében. A XIII. század második feléből, sőt még a XIV. század első húsz évéből is igen kevés labiális forma maradt fenn, számuk mindössze tíz a *föld(e)*, illetve kilenc (a bizonytalan alakokkal együtt tizenegy) a *völgy(e)* esetén.

Az oklevelek XIV. század eleji hirtelen megszorodásával arra számíthatunk, hogy a labiális változatok száma is hirtelen megugrik, ám 1300–1319 között alig találkozzunk ilyen adatokkal, számuk, előfordulási arányuk messze alatta marad az illabiális formákénak. A *föld(e)* esetén 1300-ig nagyjából tízévente találkozzunk egy-egy labiális formával. 1300 után a labiális alakok száma nőni kezd, s húsz év elteltével a másikinál gyakoribbá válik. A *völgy(e)* névadatok közt a labiális formák az egész korai ómagyar kor folyamán kisebbségben maradnak az illabiális változatokkal szemben. Számuk is csak mintegy két évtizeddel később indul növekedésnek, mint a *föld(e)* esetén. Mindez tehát azt jelezheti, hogy az ilyen típusú alakok labializációja, ha az adatok tanúsága alapján egy időben indult is a *föld(e)* labializációjával, hatóerejét tekintve jóval kisebb mértékű lehetett. Ennek valószínű oka az eltérő hangtani környezetben kereshető, azaz az illabiális magánhangzó sokkal inkább hajlamos a labializálódásra, ha *l + d*, azaz dentális zárhang, mint ha *l + gy*, azaz palatális zárhang (affrikáta) követi.

Az 1320–1330 közötti időszakból összesen 35 labiális adat (27 *föld(e)*, 8 *völgy(e)* alak) maradt ránk, számuk a *föld(e)* esetében meghaladja, a *völgy(e)* esetében megközelíti az illabiális változatokét, azaz a labiális tendencia valószínűleg ezekben az években lehetett a legerősebb hatóerejű. A legtöbb adat Baranyából és Bácsból származik, illetve Barsból és Győről négy, valamint három adatunk van, míg az Abaujból származó hét névrész közül három-három ugyanazon oklevélből való. Az illabiális formák ugyanakkor folyamatosan adatolhatóak, tehát a labiális tendencia hatása mellett az illabiális-labiális alakváltozatok párhuzamos egymás mellett élésének lehetünk tanúi.

A korszak utolsó húsz éve kronológiai szempontból kissé más képet mutat. Kevesebb adat áll rendelkezésünkre, ami főleg annak a következménye, hogy GYÖRFFY történeti földrajza, amely az adatgyűjtés elsődleges forrásául szolgált, az 1332–1337-es években készült országos pápai tizedösszeírással bezárólag közli a névadatokat, s későbből származó adatokat csak akkor említi, ha azok „a tárgyalt korszak viszonyainak megértéséhez szükségesnek” (Gy. 1: 9) mutatkoznak. Bár az adatok száma, mennyisége közel azonos marad, a labiális formák nem jelentkeznek olyan nagy számban, mint az előző korszakban. Az adatok számát tekintve Baranya mellett Gömör megye kerül előtérbe, előbbiből nyolc, míg utóbbiból hét adatunk van.

Az ugyanarra a helyre vonatkozó adatokat tekintve az egyes megyékben csupán néhány település névadatainak relatív kronológiájáról kaphatunk képet, ame-

lyek azonban igazolhatják a labializációs változást. A legtöbbször párhuzamosan egymás mellett élő, sokszor azonos oklevélből származó adatot találunk, közülük néhány esetben a labiális tendencia növekvő hatása egyértelműen kimutatható. Akad olyan terület is azonban, ahol az illabiális alakok az egész korszak folyamán többségben maradnak. Feltehetően ellenkező irányú változást mutató adatok egyetlen esetben jelennek meg.

3.4. A kevés számú labiális adat alapján — kellő óvatosság mellett — megállapítható tehát, hogy a vizsgált labiális tendencia feltehetően a nyelvterület szélső részeiről, peremvidékeiről indulhatott el a XIII. század közepe táján. A kiindulási góc — az eddigi eredmények szerint — Győr és Bars vármegyék területe, azaz az ÉNy-i országrész és esetleg az É-ÉK-i területek (itt Abauj, Borsod és Bereg vármegyék) lehettek. A Borsodból 1299-ből származó három labiális adat a megye ÉNy-i részére, közel ugyanazon területre lokalizálható, s ugyanazon oklevélben fordulnak elő, így akár az oklevél írójának helyesírási gyakorlatát is sejthetjük a jelölések mögött. Fejér korai labiális adatának (1277) nincs a későbbi kronológiai rétegekben számottevő folytatása, az eredetileg 1305-ös és 1310-es labiális adatok 1368-ból valók, az egyik másolat, a másik tartalmi átírás. Nem hagyhatók figyelmen kívül a déli megyék, Baranya és Bács adatai, ahonnan 1298-ból származik az első labiális adat, s számuk a későbbiekben (a *föld(e)* alakok esetén) nő. Így Baranya és Bács vármegyék is megjelölhetők, mint olyan területek, ahol a tendencia némileg nagyobb hatóerejű lehetett.

BÁRCZI Konsztantinosz szórványain végzett vizsgálatai szerint az *ü*-zés központja és kiinduló helye a Duna–Dráva vidéke, közelebről a Dráva torkolata, azaz Baranya megye lehetett, s innen terjedt el fokozatosan. Nem lehetetlen azonban, hogy más góca, esetleg több kiindulópontja is volt (vö. BÁRCZI 1947: 317, 1958: 53). BENKŐ szerint is „több jel mutat arra, hogy a Dunántúl délkeleti része (Baranya, Somogy, részben Tolna) eléggé erősen *ü*-ző volt, míg az *i*-zést legjobban az északi-északkeleti részek (Mátra, Bükk vidéke, Felső-Tisza melléke) kedvelték. [...] A legerősebben *ö*-ző terület — különböző jelekből ítélve — a délkelet-dunántúli lehetett, az a vidék, amely az *ö*-zés részleges előzményének tekinthető *ü*-zésnek is góca volt korábban. [...] A bácskai és szerémségi területek azonban nem voltak *ö*-zők, s *ë*-zés mutatkozik nyelvterületünk északi-északkeleti részein is” (BENKŐ 1957: 73–4).

A fentiekből kitűnik, hogy az általam vizsgált két lexéma labializációs folyamata részben megerősíti a BÁRCZI és BENKŐ által tett általánosabb érvényű hang- és nyelvjárás-történeti megállapításokat, részben azonban árnyalja is őket, sőt némileg más arányokat mutat (pl. Borsod, Bereg esetében).

4. A hang- és helyesírás-történet szoros összefüggése miatt — hiszen az ómagyar kori nyelvállapotra és ennek változásaira vonatkozóan elsősorban az íráskép alapján tudunk következtetéseket levonni — az elemzés nem nélkülözheti a helynévi szórványok helyesírási képének alapos vizsgálatát. Az illabiális

és labiális alakok előfordulásának aránya a *föld(e)* esetében 65:53, a *völgy(e)* illabiális alakjainak aránya jóval nagyobb, 54:21. A *föld(e) ~ föld(e)* és *völgy(e) ~ völgy(e)* alakok írásképeben előforduló palatális illabiális magánhangzók (az etimológia alapján) valószínűleg zárt *ë*-t jelölnek. A labiális magánhangzót tükröző írásformák mögött ezért minden bizonnyal az *ö* fonéma rejlik. A lejegyzők többé-kevésbé rendszerszerű és egyértelmű jelöléseket alkalmaznak a középső nyelvállású palatális labiális magánhangzó visszaadására.

Az *eu* grafémapár magasan vezet a jelölés tekintetében (*föld(e)* 36, *völgy(e)* 12 adat). Ez a jelölésforma a *föld(e)* esetén 1264-től szórványosan, majd a XIV. századtól folyamatosan adathozható, a *völgy(e)* esetében a XIII. század legvégén jelenik meg először. Az *ew* jelölésforma előfordulása jóval ritkább (*föld(e)* 7, *völgy(e)* 3 adat), és valamivel későbbi (vö. KNEZSA 1952: 60). A *föld(e)* alakban csak 1313-ban jelenik meg, a *völgy(e)* esetében két alkalommal XVI. századi másolatban fennmaradt oklevél adatairól van szó, továbbá a korból származó másolt oklevélben egyszer fordul elő a jelölés, 1325-ben. Mindebből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy korábban ne lett volna meg ez a jelölésforma, de tény, hogy a kevés ránk maradt adat nagy része a vizsgált korszak végétől való (de vö. KNEZSA 1952: 53 is).

A megfelelő veláris magánhangzó jelével, *o*-val történő jelölésmód sem gyakori (*föld(e)* 8, *völgy(e)* 4 adat). A *föld(e)* első ilyen írásformája 1298-ban jelenik meg, a *völgy(e)* esetében még korábban, 1274-ben. A palatális labiális hang *o*-val történő jelölése már egészen bizonyosan az *ö* fonéma meglétére, és tudatos írásbeli rögzítésére utal. Az *u* jellel elvétve találkozunk, a *föld(e)* két ilyen jelölése egy 1402-es, átírásban fennmaradt oklevélben szerepel. Az *ö* fonémát a helyesírási rendszer konzervatív voltának megfelelően a felső nyelvállású veláris labiális jelével jelölték, amely lehet a régebbi oklevelek írásmódjának megőrzése, átvétele. A *völgy(e)* esetén egyetlen, 1327-ből származó adat jelöli *u*-val a palatális labiális magánhangzót. Szintén egyetlen írásváltozat, *eo* betűpár jelöli az *ö* hangot a *völgy(e)* alakban egy 1572-ből fennmaradt, 1256-tól többszörösen átmásolt oklevélben. A *föld(e)* labiális változata két esetben *l* nélkül szerepel, itt minden bizonnyal hosszú a magánhangzó.

Megállapítható tehát, hogy az *ö* fonéma jelölése e lexémákban a legkorábbi időktől kezdve viszonylag következetes és jól követhető szabályosságot mutat.

5. Számos, az ómagyar kor szórvány- és szövegmélekeit tüzetesen vizsgáló monográfia és tanulmány látott már napvilágot. Minden ilyen jellegű munka feladatának tekintette az adott nyelvemlék nyelvjárás-történeti kérdéseinek minél részletesebb megválaszolását, de nyilvánvalóan mindig az adott nyelvemlék keretein belül maradva. Olyan munka, amely nagyobb kiterjedésű területek nyelv-nyelvjárás-történeti viszonyait vizsgálta volna bármilyen szempontból is ebben a korszakban, nemigen készült.

A korai ómagyar kori helynevekben előforduló *fēld(e) ~ föld(e)*, illetve *vēlgy(e) ~ völgy(e)* névrészek részletes hangtörténeti elemzése ezért egyfajta módszertani próbálkozás. Kísérlet a helynevek rendszerszerű hang- és helyesírás-történeti vizsgálatának bemutatására, s talán igazolva: a helynevek valóban alkalmasak arra, hogy a fenti, komplex elemzések alapjául szolgáljanak. Mindezen túl a tulajdonnevek vizsgálatán keresztül a neveket alkotó közszavak is vallatóra foghatók nyelvjárás-történeti szempontból. Az adatok viszonylag nagy száma és jó lokalizálhatósága mellett megállapítható, hogy ezek az írásban ránk maradt nyelvi alakatok minden bizonnyal a beszélt nyelvhez is közelebb állhattak, mivel használatuk legtöbbször egy helyhez, s így a beszélők szűkebb köréhez volt kötve.

Fontos hangsúlyozni, hogy az általam használt adatbázis nem lezárt egész, hanem folyamatosan bővül, így a korai ómagyar kori Magyarország más megyéiből adatható helynevek fokozatos megismerése, a későbbi adatfeldolgozások talán módosíthatják a most megrajzolt képet.

DUDÁS GYÖRGYI

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1947): Régi magyar nyelvjárások. In: BÁRCZI GÉZA: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Bp., 298–348.
- BÁRCZI GÉZA (1958): *Magyar hangtörténet*. 2., bővített kiadás. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1957): *Magyar nyelvjárástörténet*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1980): *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei emlékei*. Bp.
- BÍRÓ FERENC (2000): Opponensi vélemény Tóth Valéria Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei) című doktori (PhD) dolgozatáról. *NÉ.* 22: 119–28.
- DEME LÁSZLÓ (1956): Az *l* asszociatív hatásai és eredetük. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Bp., 89–95.
- ERDŐDI JÓZSEF (1935): *Föld* szavunk eredetéhez. *MNy.* 31: 56–8.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1993–1997.
- FARKAS VILMOS (1982): *A magyar hangtörténet és helyesírás-történet rendszerbeli összefüggése*. *NyudÉrt.* 111. sz. Bp.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1963–1998.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA: *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból*. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. A Magyar Névértéktár Kiadványai 1. Debrecen, 1997. 2. Doboka–Győr vármegye. A Magyar Névértéktár Kiadványai 3. Debrecen, 1999.
- KNIEZSA ISTVÁN (1952): *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp.
- MELICH JÁNOS (1895): Német vendégszók. *Nyr.* 24: 205–11.

- MELICH JÁNOS (1935): Melyek a legrégebb német jövevényszavaink? *NyK.* 49: 281–94.
- MSzFgrE. = *A magyar szókészlet finnugor elemei.* Etimológiai szótár. I–III. Főszerk. LAKÓ GYÖRGY. Bp., 1967–1978.
- SZABÓ T. ATTILA (1972): A magyar bilabiális *v* nyelvemlékes jelölésének, illetőleg jeletlenségének kérdéséhez. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és múlt.* Válogatott tanulmányok, cikkek III. Bukarest. 217–35.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–III. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1967–1976. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TÓTH VALÉRIA (2001): *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen.
- UEW. = KÁROLY RÉDEI: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch.* I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Bp., 1988.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár.* I–IV. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Bp., 1979–2002.